PRINCE
NOTES
کتاب
تنویر القلوب
فی لطائف المحبوب
Name
Class
Subject
بٹالہ ہاؤس چوک بازار ملتان
Rs.6/50
تنویر القلوب

بسم اللہ الرحمن الرحیم
رب یسر ولا تعسر وتمم بالخیر

الحمد للہ الذی نوّر القلوب العاشقین بنور وجدانہ وشرح صدور العارفین بسرور عرفانہ والصلوٰۃ والسلام علیٰ خیر خلقہ سیدنا محمد واٰلہ واصحابہ اجمعین۔ امّا بعد فیقول العبد الضعیف النحیف الراجی الیٰ رحمۃ اللہ تعالیٰ الکافی الوافی احمد بن میر عالم المسمّی بالبختیار الاویسی ثم الخراسانی الغزنوی کہ از عرصۂ دراز دریں فکر بودم کہ کدام کتابے باجانب ہم قالبی در ملفوظات محبوبے اعنی مولانا و مرشدنا حضرت خواجہ اللہ بخش تونسوی ادام اللہ تعالیٰ برکاتہ وفیوضاتہ جمع کردہ شود تا آخر الامر بدین الہام مشرف شدہ کہ شرح آن در کتاب ثانی منقول ازیں کتاب است کردہ خواہد شد چراکہ ایں کتاب محض برائی قلمبندئ عبارات ملفوظات شریفہ بطریق یادگاری قلمبند شدہ ازیں جہت دریں کتاب اقتصار حسب المقصود گردیدہ وایں ملفوظات شریفہ مع شرح وفوائد کثیرہ در کتاب ثانی یعنی در منقول الیہ کہ مسمیٰ کردہ خواہد شد بہ تنویر القلوب فی لطائف المحبوب بہ بسط و تحقیق تمام ان شاء اللہ نوشتہ خواہد شد آمدیم بر سر مقصود واللہ تعالیٰ ہو الموفق الی الطریق الہدایۃ ومطلوب المعہود روزی بعد نماز عصر در خانقاہ جا بناء جد امجد خویش یعنی حضرت فخر الاولیاء خواجۂ خواجگان خواجہ محمد سلیمانؒ رضی اللہ تعالیٰ عنہ وارضاہ عنا حسب معمول بطریق محمود جلوس می فرمودند و جمیع اصحاب از درویشان وعلماء حاضر بودند۔ حضرتِ ایشان بر زبان مبارک راندند کہ روزی حضرتصاحب یعنی فخر الاولیاء قدس سرہٗ میفرمودند کہ در نظرِ فیض اثر حضرۃ قبلہ عالم مہاروی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تاثیری بود کہ ہر کہ نظر مبارک

مبارکِ ایشاں می افتاد و آں شخص را از ہر دو جہاں می ربودند و مست و بیہوش میگردانیدند
کہ از ہیچ خبر نداشتی چنانچہ شخصی ساکن چودھواں بسبب قرضداری ہنود از خانہ فراری شدہ
بود کہ باآخر در خدمتِ حضرت قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ رسید و قدر دو سہ ماہ در خدمتِ لنگر شریف
بجان و دل مصروف شدہ تاکہ حضرت قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ بر حال و جانفشانئی او واقف
شدند و آں شخص نیز مطلع شد کہ الحال نظرِ فیضِ اثر حضرت قبلہ عالم صاحب بر حال بندہ
زیادہ تر است آخر روزی بخدمتِ حضرتِ قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ عرض نمود کہ بندہ بسبب
قرضداری ہنود از خانہ فرار شدہ التجاء بخدمت آں قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ آوردہ ام اگر بر حالِ
غلام نظر فرمائید زہی رحمت حضرت قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ در جواب فرمودند کہ بخانہ برو و بندی
و دفتر ھائی شہوکاراں طلبیدہ بگو کہ من فلوس آوردہ ام بندی و دفتر ہا بیارید کہ از روئی خود
آں دفترھا قرضِ شما ادا نمایم شہوکاراں خوش شدہ فی الفور برخاستند و بندہائی خود را حاضر
کردند تا فلوس خود از وی بگیرند چوں بندہا را وا کردند ہیچ درو یافتہ نمی شد ہر چند بندہا را
زیر و زبر ساختند ہیچ سودی نداشت شہوکاراں دانستند این سخن خالی از حکمت نیست
از وی استفسار نمودند کہ راست بگو کہ این چہ سرّ است کہ قرضِ مسوّدہ و مرقومہ در بندہائی مایان
نیست و نابود شد آں شخص تمامی احوال از اول تا آخر از کیفیت خود بدایشاں بیان نمود
شہوکاراں از شنیدنِ این سخن متعجب ماندند بعدہ آں شخص بایشاں گفت کہ بیشک قرضِ شما
بر بندہ است اگرچہ از دفترہائی شما محو و منسی گردیدہ

مگر ہمراہِ بندہ اگر بہ قدر کم و بیش حسب المقدور من فیصلہ و صلح میکنید و رقبہ
مرا آزاد میکنید تا من چیزے بشما دہم کہ من مرد مفلس ہستم زیادہ طاقت ندارم
شہوساران قبول کردند بعدہ بایشاں فیصلہ کردہ بازبسمت مہار شریف بخدمت
قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ حاضر گردیدہ قدمبوس شد و کیفیت حالِ خود بیان نمود
بازبطریقِ سابق در خدمتِ لنگر شریف مصروف شد تا کہ روزی درویشان از
رفقائی وی گفتند کہ حضرۃ بر حالِ تو ظاہر می شود باید کہ کدام سبق از حضرۃ قبلہ
عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ شروع باید کرد اُمید کہ کدام ثمر مُفید بحق تو ظہور خواہد
رسید ازانکہ او مرد اُمّی بود الف را بر داشتہ بخدمت حضرۃ قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ
و الف یعنی قاعدہ بغدادی پیش حضرۃ نہاد و حضرۃ قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
باو تاقین فرمود کہ بگو الف او گفت الف بمجرد گفتن الف جذبۂ عشقِ الٰہی در
تمامِ وجود وی گرفت ہرچند کہ حضرت قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ تاقین
بوی میفرمودند کہ بگو ب او در جواب بجز الف الف دیگر ہیچ تکلم نمی کرد تا آخر ازانجا
مانندِ مجانین و مجذوبان مست و مدہوش برخاستہ و الف الف بر زبان
میراند وازانکہ وی ہر لحظہ کلمۂ الف الف میگفت مردم آنجائی ویرا بالفو
مُسمّٰی کردند واو را الفو میگفتند چنانچہ حالت بروی بحدے متغیر شدہ
کہ روزی سگ بچہ را گرفتہ دربغل میگردانید و حال آنکہ او را
ہیچ خبر نبود کہ سگ بچہ است یا دیگر چیز است و چوں شب شدی ہمراہِ
آں سگ بچہ در مسجد می آمد و آنرا دربغل در مسجد میخفتانیدے چنانچہ

این ماجرا خادماں و درویشاں بسمع حضرت قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
رسانیدند کہ الغوسگ بچہ را در بغل گرفتہ شب در مسجد میخسپید حضرت
فرمود کہ شما کدام بز بچہ آوردہ بجائی سگ بچہ در بغلِ او دہید و سگ بچہ
را از و گرفتہ بیروں اندازید درویشاں بحکم قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
چنیں حکمت بعمل آوردند کہ بز بچّہ بجائی سگ بچّہ در بغلِ او دادہ سگ
بچہ را رہانیدہ بیروں انداختند و او را ہیچ خبر نہ شد ہمدریں محل فرمودند
آں شخص الغو نام وقتی در شہر بہاولپور رفتہ بود و در آنجا کدام مولوی از متوسلانِ
حضرت قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ ویرا دید بسیار شکستہ بال
و خستہ حال بر حال رحم آورد کہ این پیسر برادرِ من استاد بچہ تنگدستی و
شکستہ حالی حالش میگذرد مناسب کہ این را پیش بہاول خاں بردہ بچیزے
وجہ معاش مقررہ کنانیدہ آید آخر مولوی مذکور بخدمتش اُملہ گفت اگر مرضی
شما باشد ما ہر دو یکجا بخدمت نواب صاحب رفتہ بچیزی وجہ کفاف و معیشت
برائے شما مقررہ کنانیدہ آید تا کہ گذرانِ شما از نان و پارچہ بسہولت گذرد او
در جواب گفت کہ سگ سگ را جائی سگ نشاں میدہد ۔
روزی محبوب اللہ میفرمودند کہ خلیل الرحمٰن نام شخصے از ہندوستان اشتہار
فرستادہ است و نوشتہ کہ بیعت حضرت علی احمد صاحبؒ از بابا صاحب گنجشکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ
از ہیچ کتابی ثابت نمیشود عجب مردماں اند کہ در حق چنیں اولیاءِ
ہم ایچنیں سخنانِ لایعنی مینویسند و ازیں خبر ندارند کہ مرآۃ الاسرار

و اخبار الاخیار ناطق است بر ثبوت بیعت حضرت علی احمد صابر صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
از بابا حضرت گنجشکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ چنانچہ مرآۃ الاسرار منقول است وقتیکہ حضرت بابا صاحب
رضی اللہ تعالیٰ عنہ سند خلافت دہلی بحضرت علی احمد صابر صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
دادند و فرمودند کہ ایں سند از قطب جمال ہانسوی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہم مہر کنانیدہ
بدہلی روید۔ چوں علی احمد صابر صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدند از انجا رخصت
شدہ بخدمت حضرت قطب جمال ہانسوی رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدند و از ایشاں استدعائے
مہر کردنِ سند نمودند حضرت قطب جمال ہانسوی رض سندِ وی پارہ پارہ نمودند
حضرت علی احمد صابر صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ از انجا واپس بخدمتِ بابا صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
رسیدہ کیفیتِ پارہ کردنِ سند عرض نمود حضرت بابا صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
از کاروائی قطب جمال صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ ناراض شدہ لیکن فرمودند کہ شما تسلّی فرمائید
شمارا ولایتِ پیران کلیر کہ شہر عظیم الشان است خواہم داد آخر الامر ایشانرا بہ شہر
پیران کلیر فرستاد و چوں در انجا رسیدند و جائے استقامت فرمودند روزے برائے نماز
جمعہ در مسجد جامع با چند نفر از مریدان تشریف بردند و جائے بنشستند مردمانِ آنجا کہ ملازمِ
مسجد بودند ایشان را گفتند کہ شما ازینجا برخیزید کہ ایں جا مصلے فلاں عالم و فلاں بزرگ زادہ
و فلاں فلاں است از انکہ وی در استغراق بودند جواب نمی گفتند و مریدانِ حضرت
ایشانرا یعنی اہلِ مسجد را گفتند کہ ما از شما پیشتر نشستہ ایم شما بچہ سبب ما
را ازینجا میخیزانید و ایں سخن حق نیست آخر بریں تنازع فیما بینِ ایشاں
حضرت را نیز خبر شد فرمودند کہ ما را چرا میخیزانید اہلِ مسجد گفتند کہ

کہ ایں جائے فلاں وفلان است وایشاں عالم وپیرزادہ صاحبِ جاہ
وعزت اند حضرت در جواب فرمود کہ ازیشان من مستحق ام ازانکہ من پیرِ ولایت ام
ایشان گفتند شما چہ دلیل دارید حضرت در غضب آمدہ گفت دلیل ہمین است
کہ شما ہمہ را ہلاکت خواہم کرد آخرالامر حضرت از مسجد بیرون شد ودعاء
ضرر خواست ہمہ فی الحال ہلاک گشتند بلکہ اہل ہمہ شہر ببلائے ہلاک می شد
تا آخر مردم جمع شدہ بخدمتِ حضرت آمدند وعرض نمودند کہ تقصیر ما عفو فرمائید
تا کہ ازیں بلاء نجات یابیم حضرت فرمود کہ ایں دعاء بندہ بجناب باری تعالیٰ
قبول ردّ نخواھد شد آخرالامر تمام شہر برباد شدہ ویران گردیدہ تا ہنوز ویران است
وہمدریں محل فرمودند کہ چند بار بادشاہانِ دہلی برائے آبادئی ایں شہر سعی وکوشش
بلیغ نمودہ مگر صورت نمے بست وہمدریں محل فرمودند حالانکہ مزار مبارک حضرت
الحال بالکل درویرانہ است مگر بایامِ عرس مردم وسامانِ عرس از ہر قسم از ہر اطراف
وجوانب بحدی جمع میشود کہ احتیاج ہیچ چیزی نباشد وہمدریں محل فرمودند
میگویند کہ مزار مبارکِ حضرت را ہر شب لنگوران وحشی کہ از قسم بوزنہ اند با دم ہای
خویش جاروب دادہ صاف میکنند وہمدریں محل فرمودند کہ صاحب مراۃ الاسرار
مینویسد کہ بعضی اولیاء را وصفِ جلالِ موسیٰ علیہ السلام واسرافیل علیہ السلام حاصل میشود
منجملۂ ایشاں حضرت علی احمد صابر است کہ جلالِ موسوی واسرافیلی داشت ۔
روزی دیگر سخن در تعریف اولیاء افتادہ بود حضرتِ ایشان بموافقتِ علی احمد
صابر برزبان راندند کہ شیخ عبدالحق رودولوی صاحب توشہ از اعاظم اولیاء است چنانچہ

چنانچہ در مرأة الاسرار ذکر ایشان چنین آورده که حضرت ہفت ساله بود که با مادر خود بوقت تہجد میخاست و نماز تہجد ادا مینمود روزی والدۂ ایشان فرمود که ای فرزند شما چرا تکلیف میکشید ازانکه حق تعالیٰ بر شما تکلیف صلوٰۃ فریضه ہم تاہنوز نہ نہاده ازجہت آنکه خردسالی و تو صلوٰۃ تہجد میخوانی این سخن والدۂ خویش حضرت را ناگوار آمده و گفت از چنین مادر دور باید گریخت که از راهِ خدا منع مینماید این مادر نیست بلکه راه زنِ راهِ خداست آخر شیخ عبدالحق صاحب از خانه بدر شد در شہر دہلی بخدمتِ برادر حقیقیِ تقی محمد نام که در سرکار علاؤالدین خلجی ملازم بود ند رسید و در انجا متلاشئ خواندنِ علم شد روزی برادر خود محمد تقی شیخ صاحب را پیش کدام مولوی برد و بتعلیم سبق خواندن بمولوی سپرد و مولوی مذکور شیخ صاحب را کتاب صرف شروع نمود چون بکلمه ضرب یضرب رسید پرسید که این چه معنی دارد مولوی گفت بمعنی زدن شیخ صاحب فرمود من برائی زدنِ مردم نیامده ام آخر ازینجا متلاشئ پیر گردید تا که بخدمتِ شیخ جلال الدین کبیرالاولیاء پانی پتی رسید و در سلکِ بیعت داخل شده مرید گشت و باوجود اینکه شیخ صاحب را خلافت داده و مجاز کرده مگر شیخ صاحب گفتی که مرا تسکین کماہی حاصل نشد آخر بتلاش و بہ تجسس پیر طرفِ کشمیر عزم کرده روانه شدند و در انجا نیز مقصود حاصل نه شد ازانجا طرف بغداد شریف تشریف برده روانه شد و در انجا نیز تسکین میسر نه گشت باز بسمت ہندوستان واپس آمد و گفت که از اہلِ حیات چیزی حاصل نه شد الحال رو باہلِ ممات باید کرد شاید که از اہلِ ممات چیزی بدست آید تا آخر متلاشی اہلِ ممات گردیده در رودلی شریف نسبتِ رابطه باطنی باکدام بزرگی صاحب مزار محکم گردیده مربوط گشت آخر روزی فرمود

فرمود کہ در افادہ و استفادہ جنسیت باید تا کہ ثمرہ بدست آید بعدہ شیخ صاحب
مریدانِ خود را وصیت فرمود کہ مرا بہ پہلوئی ایں مزار قبر کندیدہ آراستہ سازید تا من
دراں قبر درآمدہ بکار خود مصروف شوم مریدان بموجب وصیت شیخ چنیں بعمل آوردند
شیخ درونِ قبر درآمد و بالائش قبر را پوشیدند چنانچہ رسم است و تا عرصۂ شش ماہ شیخصاحب
دراں قبر ماند بعد انقضاءِ مدّۃ مذکور قبر شق گردید و مریدانِ شیخصاحب ایشانرا باحتیاط تمام برون
آوردند و از انکہ جسم مبارکِ ایشاں بغایت لطیف شدہ بود و ایشاں را در پنبہ ملفوف نمودند
و غذا از قسمِ حلوامی دادند کہ آں اکنوں بہ توشہ مشہور است از انکہ حلوا شیخ صاحب را بالطبع مرغوب
بود و مردم آنجا تبرکامی بزاتبیدند و بخدمت شیخ صاحب می آوردند کہ از کثرتِ نذورِ حلوا در ایام
حیات شیخ صاحب یا ایام عرس شیخ صاحب شک راوی ست حلوا از خوردنِ مردمان
اینقدر زائدمی شد کہ بگاوان وغیرہ مال مویشی شیخ صاحب خورانیدی و ہمدریں محل
فرمودند کہ بیشتر شنیدہ بودیم کہ توشۂ حضرت شیخ عبدالحق رودلوی چلم کش و بھنگی
و بی نماز را جائز نیست دیگر ہرکہ باشد جائز است کہ بخورد چنانچہ صاحبزادگان
مہاروی میگویند کہ ما بایاں امتحان کردیم کہ ہر شخص چلم کش کہ توشۂ شیخ صاحب خوردہ است
بدرد شکم گرفتار شدہ است امّا الحال در مرأۃ الاسرار دیدیم کہ حضرت شیخ صاحب
فرمودہ است کہ ہرکہ توشۂ مرا بدونِ اجازتِ من بخورد وے را جائز نیست
و ہمدریں محل فرمودند کہ جدّ امجد فقیر یعنی حضرت فخر الاولیا قدس سرہ العزیز
را اگر کسی بچیزی نذر توشۂ حضرت شیخ صاحب دادے حضرت صاحب آں نذر را قبول فرمودے
و در لنگرِ خود صرف نمودے شاید کہ حضرت صاحب را اجازت از شیخ صاحب

صاحب حاصل شده باشد و ہمدریں محل فرمودند کہ تلاشِ شیخ صاحب عبدالحق
صاحب پیرِ دیگر را بیعت و خلافت از پیرِ خویش قدری زیبا معلوم نمی شود مولوی
خدا بخش صاحب عرض کرد کہ استعدادِ شیخ صاحب زیادہ باشد حضرت ایشاں فرمود
خیر ہمدریں محل عالم شاہ گفت کہ از بابا صاحب گنجشکر قدس سرہ زیادہ استعداد نخواہد
داشت حالانکہ بابا صاحبؒ بعد بیعتِ پیرِ خود جائی نرفتہ مولوی خدا بخش صاحب گفت
کہ بابا صاحب پیر نیز چنیں یافتہ کہ ظرفِ وی را یکبارگی پر نمودہ حضرت ایشاں فرمود کہ
پیرِ بابا صاحب خواجہ قطب است رضی اللہ تعالیٰ عنہما و ہمدریں محل عالم شاہ باز عرض
داشت کہ صاحب مرأۃ می نویسد کہ خاندانِ چشت سہ کس بغایت صاحبِ استغراق
بودند یعنی حضرت خواجہ قطب صاحب حضرت مخدوم چراغ دہلوی و حضرت شیخ عبدالحق
رودلوی رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین ہمدریں محل باز مولوی خدا بخش صاحب عرض
نمود کہ ایں ہم صاحب مرأۃ می نویسد کہ حضرت خواجہ قطب الدین بختیار اوشی قدس سرہ
العزیز قطبِ ارشاد بودند و حضرت شیخ عبدالحق قطبِ ابدال بودند و ہمدریں محل حضرت
ایشاں باز فرمودند کہ صاحب مرأۃ مینویسد کہ از حضرت علی احمد صابر صاحب و شیخ عبدالحق
رودلوی خارقِ عادت کشف و کرامات بسیار صادر شدہ بظہور پیوستہ اند و از حضرت مخدوم
چراغ دہلوی قدس سرہ چیزی خارقِ عادت بظہور نہ پیوستہ و باز میگوید کہ ایں عدمِ ظہور
خارقِ عادات از مخدوم صاحب از اعاظم خارقِ عادات وی است کہ از غایتِ استقامت از وی
چیزی ظاہر نہ شد و ہمدریں محل سخن درافتاد کہ شیخ عبدالحق محدث دہلوی مینویسد کہ در خاندان
چشتیہ نظامیہ بعد از حضرت خواجہ مخدوم چراغ دہلوی کسے صاحب کمال ولایت نگذشتہ

حضرت ایشان فرمود کہ حضرت حافظ جمال صاحب ملتانی قدس سرہٗ و قتیکہ حضرت مارالیعنی
خواجہ تونسوی را امید ید میفرمود کہ افسوس شیخ عبدالحق محدث دہلوی موجود نیست تا کہ ایشاں را
بحضرت خواجہ تونسوی نشان میدادمی این سخن کہ در کتاب خود نوشتہ کہ بعد از مخدوم
چراغ دہلوی کسی در خاندانِ چشتیہ نظامیہ صاحب کمال نگزشتہ از کتاب خود نشستی " روزی حضرت
ایشان میفرمودند کہ اگر اینچنین بظہور می رسد کہ کتاب مال برکسی برحمت است و ملائم این
معنے این سخن بر زبان مبارک راندند کہ مرزا فخر الدین خان دہلوی در اوائل حال چیزی منصب داشت
از تحصیلداری یا تھانہ داری مگر مردم از و بسیار شکایت میکنند کہ دراں وقت بسیار تعدّی و ظلم
میکرد و آخر الامر انجام وی نیک شدہ است و این سخن ہم فرمودند کہ رہیدہ رست و این بیت
خواندند بیت عاشق کہ شد کہ یار بحالش نظر نکرد :: ای خواجہ درد نیست و گرنہ طبیب
ہست :: قال میگوید کاتب حروف کہ درین سخن حضرت ایشان کہ میفرمودند انجام وی نیک
شد و رہیدہ رست اشارہ بود باینمعنے کہ مرزا فخر الدین خان در آخر عمر تائب شدہ
و حضرت ایشان بدست مبارک خود داخلِ سلسلہ عالیہ چشتیہ نظامیہ سلیمانیہ کردہ بودند
و ہم تائب شدن حج خانہ کعبہ زادھا اللہ شرفاً و تعظیماً بجا آوردہ و ہم دولتِ سعادتمندی
قدمبوسی آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم حاصل کرد و ہمدرین محل فرمودند کہ بسوئی مرزا فخر الدین
خان خط فرستادم بدینمضمون کہ وقتی برائی دریافت حالاتِ شما نزد محمد حسین در شہر دہلی
تار برقی فرستادم کہ اگر شما را چیزی حال فخر الدین خان معلوم باشد باید کہ بذریعۂ تار برقی اطلاع دہید
تا کہ حال مرزا فخر الدین معلوم شود آں ہیچ جواب بذریعۂ تار واپس نیامد بلکہ بعد از ہفت ہشت
روز بجائی تار کاغذ او آمد مرزا فخر الدین باز جواب این کاغذ فرستاد مینویسد کہ مریدان پیری و

مردماں

یہ عبارت کسی دوسرے نسخے میں دیکھنی ہے

و مریدی را آسان میدانند حالانکه مریدی از پل صراط گزشتن ہم مشکل و سخت تر است ہمدریں محل یاز حضرت ایشاں فرمود کہ بیشک اینسخن راست است و ایں عبارت خواندند کہ راست کالمیت فی ید الغاسل باشد و خود را ہیچ اختیار نہ وید مانند مردہ ہر سو کہ پیر ایشاں بر دبرود و ہمدریں محل فرمودند کہ میراگل نام در زمانہ حضرت مالیخ خواجہ محمد سلیمان صاحب رضی اللہ تعالی عنہ خدمتِ لنگر شریف میکرد و نماز ہرگز نمی خواند مگر در ماہ رمضان کہ روزہ ہم میداشت و نماز ہم ادا میکرد و در کار ہا بسیار چست و چالاک بود و از فرمان حضرت صاحب قدس سرہ ہیچ تجاوز نمی کرد چنانچہ خدا بخش لانگری میگفت کہ روزی در مہار شریف در ماہ محرم ارادۂ پاکپتن نمودہ تیار شد کہ از دروازۂ بہشتی خواہم گزشت چراکہ تمام مردم از دروازۂ بہشتی میشوند من ازیں محروم خدا بخش لانگری گفت کہ اورا منع نمودم و گفتم حضرت صاحب را عرض خواہم کرد کہ ترا رخصت ندہد کار لنگر شریف تنہا از من بغیر تو انجام نمی شود آخر میرا موصوف اصرار نمود کہ من نخواہم ماند و شما را کسی عوض نخواہم داد دریں ہنگام بخدمت حضرت غریبنواز عرض نمودم کہ میراگل برائی گزشتن دروازہ بہشتی سمت پاکپتن شریف تیار است و حال آنکہ کار لنگر شریف بغیر او سرانجام نمی شود حضرت غریب نواز در حال ویرا طلبیدہ فرمود کہ راست است قصد پاکپتن داری میرا موصوف عرض نمود کہ بلی صاحب حضرت صاحب غریب نواز فرمود کہ چرا پاکپتن میروی عرض نمود کہ برائی گزشتن دروازۂ بہشتی چراکہ ہمہ مردم بہشتی می شوند و من تنہا محروم ماندم حضرت غریب نواز قدس سرہ فرمود کہ شما بہشتی ہستید شما بہ پاکپتن مروید میراگل بسیار خوشدل شد و ارادۂ پاکپتن شریف موقوف کرد ہمدریں محل فرمودند کہ شخصے بود از مریدانِ حضرت حاجی پور والہ شیخ محمد آنشخص را فرمود کہ ترا فرد اقبال شہر

شہر رفتن است آنشخص بمجرد وقت صبح بلا پرسش شیخ خود سمت آنشہر رفته باز آمد و بخدمت حضرت عرض رسانید که غلام بفلاں شہر که حضرت بسبب فرموده بودند رفتم و اکنوں باز آمدم حضرت فرمود که چرا مرا اطلاع نه دادی که من ترا برای کدام کاری دراں شہر میفرستادم نه برای محض رفتن آں شہر مرید عرضداشت کرد که حضرت در آنوقت اینقدر فرموده بودند که ترا فردا بفلاں شہر رفتن است و از کردن کدام کاری چیزی نفرموده بودند مرا تعمیل حکم حضرت ضروری بود که بجا آرم ازیں جہت رفتم اکنوں باز خواہم رفت و ہرکاری و خدمتی که باشد آنحضرت حکم فرمایند که بجا خواہم آورد فائده باید دانست که دریں دو حکایت حضرت ایشان یعنی در حکایت مرا گل و حکایت مرید حاجی پور والہ قدس سره اشارت بدیں معنی نموده اند که مرید خویشتن و کار و بار خود را بہر حال سپرد شیخ گرداند و خود را ہیچ دخل دراں نه دہد چنانچه ذکر آں سابق گزشت و ہمدریں محل فرموده اند که غلامان حضرت ما ہمچنیں کساں عامی بودند الحال خاصان ایں زمانه بایشاں برابر نیستند ◎ روزی حسب معتاد پیش خانقاه شریف بعد از نماز عصر نشسته بودند که از مولوی خدا بخش صاحب پرسیدند که فردا چه ساں یوم است که اراده چاه دارم یعنی اراده کندیدن چاه دارم چه طور است مولوی مذکور عرض کرد که بسیار نیک ساعت است و مولوی یار محمد صاحب باز مولوی خدا بخش مرحوم بعد ازاں فرمودند که صلاح فقیر نیز ہمچنیں است که فردا شروع کرده آید از انکه یوم خمیس سعید است و ہم فردا تاریخ ہفدہم ماه ربیع الاول و ایں ہم ساعت نیک است بعده ہمدریں محل باز از مولوی خدا بخش پرسیدند که یکروز خمیس کدام وقت را گویند یعنی کدام ساعت را مقرر میکنید مولوی مذکور عرضداشت که بعد از صبح صادق اول پہر

پهر یعنی اوّل پاس بکرهٔ خمیس است بعده همدرین محل فرمودند که نزد اہل ہنود روز چہار شنبہ
روز سعد است و حال آنکه یوم چہار شنبہ یوم نحس است و باز درینجا فرمودند که در ہنود ہندو ہمیشہ
که بسفر ملتان وغیره برود بروز چہار شنبہ برود و مذکور را نقصان و خساره نرسیده و غیر
ہمیشہ مذکور را منع میساند مگر وی باز نمی آید و میگوید که خداوند این روز چہار شنبہ بسیار نیک
روز است و ہمدرین محل حضرت ایشان این حدیث قدسی فرمودند انا عند ظن
عبدی بی پس کار بظن و عقیده موقوف است و ملائم این حدیث این سخن فرمودند
که مولوی صاحب خدا بخش ملتانی بسیار نیک شخص بود روزی کدام مرید وی از جائی آمده عرض کرد
که مولانا صاحب فردا یوم خمیس است و تاریخ کدخدائی غلام قدم رنجه فرمایند بعید از غلام
بیرون شہر ملتان قدر چہار میل فاصله بود مولوی یکروز پیشتر گفتی امروز چہار شنبه است
و در سفر منع است من گاهی درین یوم بسفر — کردند شاید مریدی وی صاحب اخلاص
وذی خاطر بود — و ہمراهِ موصوف سوار شده روانه گشت مفاجاةً شتری مست
در راه پیدا شده دنبالِ اسپ مولوی مذکور را گرفت مولوی موصوف مرید خود را دشنام داده
که بدبخت چہار شنبہ آمد و اسپ خود را دوانید مرید گفت که مولوی صاحب چہار شنبہ نیست
این شتر است مولوی موصوف گفت ای خانه خراب این چہار شنبه است شتر نیست تا آخر آن شحود
شتر مولوی صاحب را دریافته از اسپ بر زمین انداخت و پائی مولوی صاحب شکست
و ہمدرین محل ملائم این حکایت حضرت ایشان این سخن فرمودند که وقتی درینجا عارضهٔ جدری
که کودکان را میشود واقع شده بود فقیر همدران همدران زمانه دو پسر داشت آخر برای
معالجهٔ این مرض شخصی یوسف شاه نام سید متبرک نمودیم که ایشان را بطلبانیم اگرچه درینجا میان

حدیث قدسی

میاں تصیر ہم علاج از سوزن زدن میکرد مگر اینجانب تبرکاً و تیمناً عثمان نام شخصی را
نزد یوسف شاہ فرستادہ گفتم کہ بروز دوشنبہ سید مذکور را در اینجا بیار کہ آں روز یوم مبارک است
تا کہ کودکاں را سوزن بزند ازانکہ آں مرد سید است از دست وی شفا خواہد شد چوں
عثمان مذکور رسید و سید را گفت کہ شما را حضرت صاحب طلبیدہ است برای سوزن زدن
کودکان کہ در شہر ما یان عارضۂ جدری بسیار شائع شدہ است و ہم فرمودند کہ سید مذکور را
بروز دوشنبہ ضرور بیار کہ بروز دوشنبہ کودکاں را سوزن زدہ آید کہ این روز مبارک است سید
مذکور ہمراہ آدم ما یان تیار شدہ درا توقت مردم آنجائی از خویشان و اقارب سید مذکور را
گفتند کہ شما دریں روز کہ روز آتوار یعنی روز یکشنبہ است گاہی بسفر رفتی و خوب ندانستی امروز چرا میروی
مناسب کہ امروز معطل سازید و فردا خواہی رفت سید مذکور چوں ایں سخن خویشان و اقارب
شنید از رواںگی روز یکشنبہ انکار نمود و گفت کہ ایں روز من گاہی بسفر نمی رفتہ ام ما معاف نمائید
فردا ہمراہ شما خواہم رفت مگر آدم اینجانب عثمان نام شخصی بسیار درشت طبع بود سید مذکور را
خواہ مخواہ روانہ کرد و بروز دوشنبہ دریں جا آوردہ بعدہ سید مذکور کودکان ایں جائی را سوزن
زدن شروع کرد چنانچہ دراں روز بہ تیغ دو پسران جانب قدر تعداد ہشتاد کودک دیگراں
را نیز معالجہ کردند بعد سید مذکور گفت کہ تا ہفت ہشت روز در اینجا معطلم تا کہ حال کودکان معلوم
شود آخر قضائے الٰہی بداں رفتہ بود کہ موت در کودکاں و رفتہ گشت رفتہ رفتہ ہمہ ہشتاد بچگاں فوت شدند
حتی کہ آں دو پسران اینجانب ہم دریں جملہ فوت شدند مگر ازاں جملہ ہشتاد بچگان دو بچہ باقی
ماندند دیگر ہمہ واصل بحق شدند و سید مذکور را نیز تپ محرقہ تحری لاحق شد کہ قریب الموت گردیدہ
بود باز بحکم الٰہی صحت یافت فافہم باید دانست کہ دریں حکایات مولویصاحب

و سید صاحب و دیگر شدند و اشاره بدین بود کہ کار ہمہ موقوف بظن و عقیدہ است چنانچہ حدیث شریف معلوم میشود لطیفہ یحوں بکرۂ جبس مذکور علی الصباح قبل از نماز فجر قدری پیشتر از وقت معمول حضرت ایشان و جناب صاحبزادہ حافظ محمد موسیٰ صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ بمسجد تشریف آوردند و نماز بجماعت ادا فرمودند و این پُر معاصی امامت نمودہ چون از صلوٰۃ فارغ شدند حضرت ایشان حکم فرمودند کہ جملہ فقرا و درویشان بیائید تا بآستانہ شریف حضرت غریب نواز دعا نمائیم کہ کار چاہ مذکور بایحر یا ختتام رسد و آب شیرین دہد و مردم را از و نفع رسد آخر الامر حضرت ایشان و جناب حضرت حافظ محمد موسیٰ صاحب با جمیع درویشان و علماء درون آستانہ شریف حضرت غریب نواز قدس سرہ العزیز رفتند و در آنجا دعا خواستند و بعد فراغ دعاء بیرون آمدہ بسمت موضع کندیدن چاہ موصوف کہ شرقاً مقابل صحن مسجد شریف واقع است با جمیع اصحاب از درویشان و فقراء و علماء تشریف آوردند و دائرۂ چاہ را نجاران کشیدہ راست نمودند دران وقت این فقیر پُر معاصی را طلبیدند و حضرت ایشان ارشاد فرمودند کہ اول شروع شما را باید کرد و آلۂ کندیدن زمین نیز بدست این فقیر دادند و فرمودند کہ بزن مگر رُو بقبلہ مرا استادہ فرمودند فقیر دران حال عرض نمود کہ یا حضرت غلام لائق شروع نیست کہ از بس گنہگارم و باوجود این آنحضرت بخود موجود است دیگر را چہ طاقت شروع کردن است حضرت ایشان فرمودند کہ شما فکر نکنید کہ من موجودم بعدہ الامر فوق الادب دانستہ و آلہ را بدست گرفتہ بسم اللہ الرحمن الرحیم برزبان راندہ گفتم یا پیر مدد کن و سہ گذار نمودم بعد ازاں مولوی خدا بخش را فرمود بعدہ مولوی غلام محی الدین مکھڈی را بعدہ شاہ صاحب عالم شاہ را ایشان نیز بموجب

بموجب حکم حضرت ایشان علی الترتیب مذکور چند چند گز از نمودند و یکی را مقرر مودند که خاک از دائر چاه بیرون افتد از ید درون دائره چاه تنها زید بعد ازیں چار نفر مذکور میاں حسین را فرمودند بعده جمیع درویشاں را فرمودند که هر یک از شمایان یک دو دو گز ازکرده میروید ایشاں ایں چنیں کرده می رفتند اللهم افتح لنا بالخیر واختم لنا بالخیر واجعل عواقب امورنا بالخیر وانفعه لنا بالخیر برحمتک یا ارحم الراحمین و باید دانست که دائرهٔ ایں چاه ده در ده گز شرعی نهاده شده است تا که متحمل نجاست باشد و در سنه ۱۳۰۵ هجری روز خمیس قبل طلوع آفتاب تاریخ هفدهم ماه ربیع الاول شروع احداث وی بظهور پیوسته روزی بعد صلوٰة عصر حسب معمول بر آستانه شریف حضرت غریب نواز قدس سره جلوس میفرمودند که از مولوی خدا بخش صاحب پرسیدند که ابر همیشه سایه بر سر آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیه وآله وسلم میکرد یا گاهی گاهی مولوی مذکور عرضداشت کرد که بخته معلوم نیست بعده حضرت ایشاں فرمودند که مولوی داد از بخش پیش فقیر حکایت کرد که روزی در خانقاه حضرت قبله عالم رضی اللہ تعالیٰ عنه مردم آنجائی جمع شدند و بخدمت حضرت ما آمدند و عرض نمودند که امساک بارش است و مال مویشی وغیره هلاک میشود اگر آنحضرت دعا فرمایند بعید از غریب نوازی نباشد حضرت غریب نواز قدس سره بطائبه روی مبارک سوی من گردانیده فرمودند که مولوی هندوستانی را گرفته به تشدید و زیر آفتاب نشانید فی الحال بارش خواهد شد بنده عرض نمود که اینجا شخصی است که آن شخص محض از سایه با آفتاب رود اگر بالفعل بارش نیارید ریش مرا تراشید حضرت غریب نواز دانست که مولوی مذکور اشاره بمن میکند در جواب فرمودند عبده و رسوله یعنی رسول خدا صلی اللہ علیه وآله وسلم که اشرف مخلوقات است خود را العبد که مقدم بر رسول است متصف ساخته دیگر از اجه طاقت که از عبودیت

عبودیت پا بیرون نهند یعنی من هم مثل شما بنده ام مولوی دیدار بخش گفت که من گفتم
او هم آن بنده بود یعنی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وقتیکه بیرون رفتی ابر بالائی او سایه کردی
حضرت غریب نواز قدس سره فرمودند هر وقت بالائی سر مبارک آنحضرت ابر سایه نیز نمیکرد
بلکه گاهی گاهی مولوی دیدار بخش گفت که من ازین کلام حضرت غریبنواز متحیر گردیده مگر از
جهت ادب باز عرض نمودم که از کدام جا ثابت است بعده از آنجا برخاسته در شهر چشتیان
در مسجد یکه اقامت داشتم آنجا رفتم و خفتم چون بوقت ظهر بیدار شدم چه بینم که بارش بحدی
با فراط شده که از آنجا بخانقاه شریف راه گرفتن هم مشکل است آخر از آنجا خاسته وقت
ظهر بود که بخدمت حضرت غریبنواز رسیدم چون نگاه حضرت بر من افتاد فرمودند که مولوی چه
طور بارش شده گفتم بسیار خوب شده همدرین محل حضرت ایشان باز فرمودند که شاه صاحب عالم
شاه نیز امروز این چنین میگفت که از حدیث بخاری شریف هم معلوم میشود که سایه ابر
بر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم هر وقت علی سبیل دوام نبود بلکه گاهی گاهی چنانچه آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم از مکه معظمه سمت مدینه منوره هجرت فرمودند وقتیکه در مدینه
منوره رسیدند مردم آنجا که برائی استقبال رفتند آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در میان
مهاجرین نشناختند آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم کدام یکی است تا که حضرت ابابکر
رضی الله تعالی عنه بالائی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم از ردائی خویش سایه نمود بعده اهل
مدینه منوره آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم دانستند که این سردار ایشان است بعده
مولوی خدا بخش صاحب عرض نمود که این حدیث راست است من نیز همچنین حدیث
در بخاری شریف دیده ام و قصه را از سر آغاز کرد چنانچه گذشت بعده همدرین محل حضرت

حضرتِ ایشاں باز فرمودند سایۂ ذاتِ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمیشہ نبود یا گاہی گاہی
بود وگاہی گاہی نبود باز مولوی خدا بخش صاحب عرض نمود کہ مرا بہ تحقیق معلوم نیست کہ ہمیشہ
سایہ نداشت یا گاہی گاہی / حضرت ایشاں فرمودند کہ سایۂ ذاتِ آنحضرت صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم
بہ تحقیق چناں معلوم میشود کہ گاہی بود وگاہی نبود وقتیکہ اتحادِ کمال با و تعالیٰ شانہ داشتی
دراں حال شاید کہ سایہ نداشتی چنانچہ پلھا شاہ علیہ الرحمۃ گفتہ ؎ احد احمد وچہ فرق
نکوئی ذرہ ہک ہیچ مروڑ یدا اے وقتیکہ بدیگر سو مشغول بودی دراں وقت سایہ داشتی
مولوی خدا بخش صاحب عرض داشت کرد کہ چنیں معلوم میشود ازیں کلام
حضرت ایشاں ایں فقیر را سخت تشتت روی نمود کہ آیا حضرتِ ایشاں ایں چہ
میفرمایند کہ سایۂ ذاتِ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قیاس میفرمایند دریں حال فقیر
عرض داشت کرد کہ از روایتِ انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہما چناں معلوم میشود کہ
ذاتِ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مانندِ آفتاب محض نور بود ازیں جہت سایہ نداشتی
حضرتِ ایشاں ایں سخنِ فقیر چنداں التفات نفرمودند آخر دراں شب بعد صلوٰۃ مغرب
ایں فقیر بجائی خود آمدہ وکتابِ شرح دیوان خواجہ حافظ را ملاحظہ نمود کہ زیر شرح
ایں بیت خواجہ حافظ علیہ الرحمۃ بیت :: آفتاب از روی تو شد در حجاب ::
سایہ را باشد حجاب از آفتاب :: تحریر معنی چنیں نوشتہ کہ آفتاب از پرتو روی
آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در حجابِ ابر متواری شدی چہ روی آفتاب بہ پیش روی
آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مانند سایہ بود وسایہ را از آفتاب ناگزیر است چنانکہ
مولوی جامی رحمۃ اللہ علیہ فرمایند ؎ سایہ نشیں چند ترا آفتاب :: وز ارسد

یعنی پراگندگی، پریشانی، ترہتر ۱۲

پوشیدہ ہو سکنے والا، چھپنے والا ۱۲

کہ مصرعہ ثانی را مستانف گوئی و در و نیز اشارہ بسوی معجزۂ رسالت داری یعنی آفتاب
از روئی در حجاب است و ذاتِ ایشان کہ ہمچو آفتاب است سایہ ہرگز در او نمیگردد۔ چنانچہ
مولوی جامی گوید ؎ سایہ ندیدت بزمین ہیچ کس :: نور بود سایۂ خورشید بس ::
سُئل عن انس بن مالک رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہما ما الحکمۃ فی عدم وقوع
ظل النبی صلی اللّٰہ علیہ وآلہ وسلم علی الارض قال لان الشمس نورہ خلق
من نورہ علیہ السلام ونورہ اضوء من نور النھار ونور الشمس والقمر
لا یظل بہ کذا فی فتاوے الظھیریۃ تم کلامہ ۱۲ و نیز درایں شب کتاب
مطلع الانوار مولانا امیر خسرو دہلوی قدس سرہ را ملاحظہ کردم و نیز در باب نعتِ
آنحضرت صلی اللّٰہ علیہ وآلہ وسلم ایں دو بیت دل درباره عدم سایۂ ایشان فرمودہ
سایۂ خویش آنکہ نکردیش نشر :: داشتیش از پئی خورشید حشر ::
تا چو بسوزم درآں آفتاب :: خود نکنی سایہ بر اہل عذاب :: فقیر بدل گفت کہ ازیں روایات
صاف معلوم میشود کہ ذاتِ آنحضرت صلی اللّٰہ علیہ وآلہ وسلم سایہ ہرگز نداشتی و حال آنکہ
حضرت ایشان چنیں میفرماید کہ سایہ ذاتِ آنحضرت صلی اللّٰہ علیہ وآلہ وسلم
گاہی شاید بود و گاہی نبود کما سبق ذکرہ آخر درآں شب وقتِ صبح موقعہ ندید
تا کہ ایں روایات عدمِ سایۂ ذاتِ اقدسِ آنحضرت صلی اللّٰہ علیہ وآلہ وسلم
بخدمتِ ایشان عرض نمایم تا آخر روز گذشت بروز دوم حضرت ایشان بعد
صلوۃ ظہر در مسجدِ خرد چیتلی والہ الشریف ارزانی میداشتند و مولوی یار محمد بیروبنڈی
والہ و دیگر درویشان نیز حاضر بودند کہ فقیر حاضر گردید و ایں روایات ہمراہ خود

خود بردہ عرض نمود کہ ازیں روایات معلوم میشود کہ ذاتِ اقدس آنحضرت صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم
ہرگز سایہ نداشت و آنحضرت بر بروز میفرمودند کہ سایۂ ذاتِ اقدس آنحضرت صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم
معلوم میشود کہ گاہی بود وگاہی نبود حضرت ایشان فرمودند کہ من سایۂ آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نگفتم بلکہ سایۂ ابر بالائی آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم گفتم کہ گاہی بود
وگاہی نبود و در سایۂ ذاتِ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہیچ شکی نیست کہ ہرگز نبود
اینقدر ہست کہ روایات در وجود اینہا مختلف فیہا است بعضی میگویند ازینجہت سایہ
نبود و بعضے میگویند ازیں جہت بعدہٗ حضرتِ ایشان روئی مبارک سوئی مولوی یار
محمد مذکور گردانیدہ فرمودند کہ مولوی شمارا چہ طور معلوم است مولوی موصوف عرضداشت
کرد کہ من ہم در کتاب کدام دیدم کہ سایۂ ذاتِ اقدس آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
ہرگز نبود حضرت ایشان فرمودند راست است ہمدریں محل این غلام باز عرض نمود
کہ آنچہ آنحضرت میفرمایند کہ مولوی داد اربخش از حضرتِ ما خواجہ تونسوی صاحب چنیں
روایت میکردند کہ آنحضرت غریب نواز رضی اللہ تعالیٰ عنہ در جواب میفرمودند کہ ہر وقت
یعنی ابر بالائی آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز ہر وقت سایہ نمیکرد بلکہ گاہ گاہ۔
این سخن حضرت غریب نواز نیز راست است چنانچہ شارح دلائل الخیرات
در شرح این عبارت اللھم صلے علی من کان تظلہ الغمام چنیں مینویسد
کہ ابر بالائی آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل از نبوت سایہ میکرد تدبرائی
اظہار نبوت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم از آنکہ این ہم از قسم معجزہ بود
بعد از نبوت بتحقیق نرسیدہ بلکہ این ثابت است کہ آنحضرت صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم

از قسم

اللہ تعالیٰ

در سفر سایه میکردند چنانچه این حدیث بخاری شریف بهشتر معلوم شده و همدرین
محل باز غلام عرض نمود که از قول شارح دلائل الخیرات در شرح این عبارت
اللهم صل علی من کان یری من خلفه کما یری من امامه نیز چنین ثابت میشود
که ذات آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم محض نور بود خالی از کثافت طبعی چراکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
چنانکه پیش خود میدید همچنین پس پشت هم خود میدید برؤیت بصری و بعضی گویند
که بنور باطن بود و بعضی گویند که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم دو چشم داشت پس پشت
خود مانند سوراخ سوزن و این قول ضعیف است حضرت ایشان این تقریر غلام را
تسلیم فرمودند روزی بعد صلوة عصر در خانقاه شریف از مولوی خدابخش صاحب
پرسیدند که امروز کاغذ گل محمد خان آمده که از [illegible] مولوی صاحب پرسید که چند سال
بانگشتری زر سرخ یعنی طلاء یا پوستین که پوشش بالائی وی ریشمین است نماز خواندیم
درین چه فتوی است مولوی مذکور گفت نماز نص جائز است یا کراهت اگر احتیاطاً اعاده نماید
بهتر است چراکه با کراهت ادا شده اند حضرت ایشان فرمودند که بسبب مس مولوی
مذکور عرض کرد که مس عند البعض است و مسئله این است که استعمال این هر دو مذکور
لباساً و زینةً حرام است حضرت ایشان باز فرمودند التائب من الذنب کمن لا
ذنب له آئنده توبه کنند یعنی بر تائب گناه نیست نماز ها را قضا نه باید کرد و آئنده توبه کنند
یعنی بر تائب و همدرین محل فرمودند که مولوی احمد اگرچه بزرگی وغیره خواهد داشت مگر این
سخت سوء ادبی میکرد وقتیکه نماز جمعه حضرت ما امامت[1] میکرد در الوقت پا ئجامه
ریشمین و رداء ریشمی که کناره زرین داشت میپوشید و نماز جمعه را با این
می پوشید

[1] امامت

ہر دو جامہ میگذارد با مامت پا ئجامہ ایشانرا ندیدم کہ استر کرباسی دار دیانہ
مگر ردائی ایشانرا خوب دیدم کہ زیر وی استر کرباسی لک سبز رنگ دوختہ باشد مولوی
خدابخش عرض کرد شاید کہ از کدام سینی پوشیدہ باشد چنانکہ آنحضرت صلے اللہ علیہ
وآلہ وسلم نیز وقت امامت قدر ہزار روپیہ ردائی مبارک می پوشیدند حضرت باز فرمودند
تسلیم کردیم مسئلہ جائز باشد مگر ہم پیش حضرت صاحب باین چنین جامہ امامت
کردن نزد تقوی بی ادبی است اگرچہ حضرت صاحب جامۂ ایشان را ملتفت شود
یکار خویش مشغول بود مگر ہم خوب نبود دریں وقت این غلام عرض نمود کہ
بر حضرت صاحب شرعاً ہم مواخذہ نبود چراکہ مأمور بتفتیش حال غیر نشود
حضرت ایشان اینسخن غلام را تسلیم فرمودند و ہم دریں محل باز فرمودند
کہ حضرت صاحب قدس سرہ با خدا بحدی مشغولی داشت کہ بسوی ہیچکس
نمی نگریست چنانکہ مولوی نور محمد پیش حضرت صاحب امامت میکرد آخر مولوی
مذکور را عارضہ سودا لاحق گردید چندانکہ احتیاط از نجاست ہم نمی کرد و مردم
نیز شکایت مولوی موصوف پیش حضرت صاحب میکردند حضرت صاحب قدس سرہ ہرگز
بسخن مردمان بحق مولوی موصوف التفات نمی کردند ہرگاہ کہ بنماز تشریف می
آوردند و مولوی مذکور اگر درانحال حاضر نبودے حضرت صاحب درانحال
میفرمودند کہ مولوی نور محمد کجا است بخوانید تا امامت کند نماز گذاریم درویشان
عرض میکردند کہ فلاں موجود نیست فلاں فلاں مولوی دیگر موجود است حضرت صاحب
سخن ایشانرا التفات نمی کردند و میفرمودند کہ مولوی موصوف را بطلبید و تا وقتی انتظار می

می فرمودند تا اگر مولوی موصوف حاضر آمدے خوب واگر مولوی موصوف جواب دادے

وکدام عذرے پیش کردے بعذ لاچار کسی دیگر پیش ساختہ نماز می گذاردند وہمچنیں حال

وکیفیت با مولوی علی محمد معاملہ فرمودے تا وقتیکہ او نیامدے انتظار میفرمودے و باوجود آنکہ

مولوی علی محمد را عارضہ بواسیر خونی لاحق شدہ بود کہ ہر وقت از بواسیر خون جاری

میبود و مردم ہم شکایت مولوی مذکور پیش حضرت صاحب میکردند کہ مولوی را ہر وقت

خون جاری است بسبب جریان خون نماز مردم خراب میشود حضرت صاحب قدس سرہ

ہرگز سخن ایشان را التفات نفرمودی در محل حضرت ایشان این مصراع علی حیدر

بر زبان مبارک راندند سہ او بر بہت لوڑ پیار پیاردای :: یعنی در حضرت تبارک وتعالی

بسیار خواہش محبت محبت است یعنی بجز بسیاری محبت در حضرت او تعالی شانہ

دیگر چیزے درکار نیست بعدہ ہمدریں محل فرمودند کہ اتقاء حضرت صاحب

قدس سرہ را چکنی کہ او صفت شیر داشت واین دو بیت خواندند سہ بیت

تیر سرافگندہ خرامد براہ :: کار سگان است بہر سو نگاہ :: بلکہ ادنی غلام حضرت

صاحب حافظ امام بخش نام چناں اتقائی داشت کہ موصوف قریب بنگلہ مکھڈیاں

مکانی داشت وآنجا را از دست خود تعمیر میکرد وآب از چاہ بدست خود می آورد و

دراں ایام چاہ جمعدار احمد خان والہ نو تعمیر شدہ بود یعنی نو کندیدہ بود ومشہور شدہ بود

کہ آب شیرین دارد لہذا زنان ہمہ شہر ازیں چاہ آب پر کردہ میبردند ومکان حافظ امام بخش

بر سر راہ بود وزنان شہر برہمیں راہ گذر آمد ورفت میداشتند واز چاہ آب میبردند

روزی تنتھے او را گفت کہ زنان اینجا پائجامہ وگھگرہ میپوشند حافظ مذکور گفت

گفت کہ من ندانم اں شخص گفت دروغ میگوئی صدہا زناں ہر روز پیش روئی مکان
شما برائی آب میروند و می ایستد تو میگوئی کہ من نہ دیدم حافظ مذکور حلفاً گفت
مگر ایں دروغ نیست کہ ہرگز لباس زناں اپں چارانہ دیدم چوں حال حضرت ایشاں
ایں سخن تمام کرد ازینجا برخاستہ سمت مسجد برائے نماز مغرب روانہ شد و دریں وقت
باز ذکر معاملۂ حضرت صاحب قدس سرہ باہر دو مولویاں مذکور کہ امام بودند آغاز
فرمودند تا مسجد بعدہ بہ ختم خواجگان مشغول شدند و ہمیں سخن را تکرار
میفرمودند تا آخر دریں محل گریہ نمودند و فرمودند کہ چنیں بود و تا داری حضرت
صاحب قدس سرہٗ شاید کہ قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ باآنحضرت چنیں وصیت
فرمودہ بودند کہ بہر کس دست نہادی باز آنرا مگزار ۔

روزی بعد نماز عصر در خانقاہ شریف حضرت صاحب قدس سرہ نشستہ
بودند از مولوی خدابخش صاحب پرسیدند کہ راست تخلص شیخ سعدیؒ قدس
سرہٗ از جہت آن است کہ تعریف سعد میکرد مولوی مذکور عرض کرد شاید کہ مامور باشد باز
حضرت ایشان فرمودند کہ قول شما صحیح مگر تا از شانِ شیخ سعدی بعید معلوم می شود
از آنکہ اولیاء اللہ مانند جامہ سفید است از ادنیٰ رنگ داغ می پذیرد نہ جامۂ رنگین
و باز از خود اشارہ فرمودند کہ ایں آزار من رنگِ نیل دارد ہر چند کہ براں رنگ
دیگر افتد معلوم نمی شود بعدہ مولوی خدابخش صاحب تعریف شیخ سعدی صاحب
شروع نمود و گفت کہ سعدی صاحب مقام عالی داشت شاید کہ ظاہراً بتعریف
سعد مشغول بودی و باطناً بخدا مشغولی داشتہ و ایں تعریف شاید کہ برائی

تعالیٰ عنہ

برائ استتارِ حالِ خود میکرد و این مقام عالی است چنانکہ حضرت سیدنا ابوبکر صدیق رضی اللہ

بندوبست و تدبیر لشکر در نماز میکرد و حال آنکہ با خدا ہم مشغول میبود حضرتِ

ایشان فرمودند کہ این حال ہر کسی را حال است چنانکہ اینجانب را ہم حاصل است وقتیکہ

کدام امر پیش آید در عین نماز تدبیر آن ہم کردہ شود و نماز ہم با ارکان ادا میشود باز

از جہتِ تکسیرِ نفس و اخفاء حالِ خود این سخن اضراب نمودند و گفتند کہ از مایان

بطریقِ عادۃ ارکان قولی و فعلی صلوٰۃ ادا میشود از اولیاء اللہ رضوان اللہ علیہم اجمعین

بطریقِ حقیقت الا آنکہ اولیاء اللہ محفوظ اند و تعالیٰ شانہ حافظ حالِ ایشان است

کہ خطراتِ شیطانی را دران مدخل نیست بخلافِ حالِ مایان کہ

بادنیٰ خطرہ برہم میشود چراکہ اولیاء اللہ مأمور اند بامور ثلثہ ہم

بانتظامِ ظاہری وہم باداء صلوٰۃ وہم بحضورِ باطن و مایان

مامور ہم فقط باداء صلوٰۃ و حضور ازین حقتعالیٰ امر

ایشان را استعداد زیادہ عطا فرمودہ و حافظِ حالِ

ایشان گردیدہ کہ بارِ ایشان گران است بجہتِ

مأموریِ ایشان بانتظامِ ظاہری و باطنی بخلافِ مایان

درین محل غلام عرض داشت کرد کہ در رشحات

از حضرت بہاؤالدین نقشبندی قدس سرہ روایت میکند

کہ مکہ معظمہ در منا شخصے را دیدم کہ قدرِ پنجاہ

ہزار خرید و فروخت کرد و درین اثناء یک لحظ از

از خدا غافل نہ گردید و ہمچنیں با خُدا مشغولی داشت
ہمدریں محل حضرتِ ایشاں قصۂ پیوستن حضرت صاحب
قدس سرہ در حینِ وصال قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ
آغاز نمودند کہ حضرت صاحب قدس سرہ میفرمودند دراں
زماں کہ قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ از دارِ فانی بدارِ
جاودانی رحلت فرمودند واین جانب دراں وقت بسوئی
آں قبلہ روانہ شدہ بود دراں وقت کفشِ نو در پاء
کردہ بودم در راہ ہر دو پائی من بحدی آبلہ کردند
کہ ہر دو کفشِ من از خون پر شدہ بر زمین میریخت
و حتی کہ پسِ پشتِ خود کہ نظر میکردم زمین بہ
موضعِ قدمِ من از خون آلودہ میبود تا آخر جلد ہر دو
ناخن ہر دو پاء منسلخ شدہ برزمین افتاد و حال آنکہ این
جانب را ہیچ خبر نبود ہمدریں محل حضرتِ ایشاں فرمودند
کہ کار ہمہ موقوف بر تعلق و جذبۂ نسبت است و
ملائم این معنی این حکایت فرمودند کہ از زبانِ دُرّ فشان
حضرت صاحب قدس سرہ بارہا شنیدہ ام کہ میفرمودند کہ
کدام پادشاہِ اسلام در کدام ملکی شہرِ کفار فتح کردہ
بود و دراں شہر مسجدِ ایشان بود و دراں مسجد

مغانِ کثیر پیشِ اصنام متوجہ نشستہ مراقب بودند بادشاہ لشکریانِ خود را حکم بقتلِ ایشان کرد لشکریانِ بادشاہ رفتند و ایشاں را بشمشیر وغیرہ آلاتِ قتل زدن گرفتند ہر چند کہ زدند بر اجسامِ ایشاں ہیچ اثر نکرد تا آخر ایں قصہ پیشِ کدام بزرگ عرض کردند آں بزرگ فرمود کہ کدام حجاب میانِ مغاں و اصنام اندازید تا شمشیرہای شما اثر کند لشکریانِ بادشاہ بحکم آں بزرگ میانِ مغان و بتانِ ایشاں حجاب انداختند فی الحال ہمہ را کشتند ایں ہمہ اثر و تعلق و نسبت بود کہ ذواتِ ایشاں با بتاں عین شدہ سنگ گردیدہ بودند چوں حجاب میانِ ایشاں حائل گشت تعلقِ ایشاں منقطع گشت ازاں کشتہ شدند

روزی سخن در تعریفِ اولیاء افتادہ بود حضرت ایشاں فرمودند کہ میانصاحب حاجیپور والہ خلیفہ حضرت قبلہ عالم صاحب مہاروی رضی اللہ تعالی عنہما ۳۳ سال قبل از وصال قبلہ عالم غریب نواز قدس سرہٗ رحلت نمود خبر وفات ایشاں بحضرت قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالی عنہ رسید آنحضرت بسا دخیلے افسوس فرمودند دریں کسی عرض نمود کہ میاں صاحب حاجی پور والہ بسیار صاحبِ کمال و انسان کامل بود قبلہ عالم قدس سرہ ہیچ نفرمودند آں شخص بازگفت کہ میاں صاحب انسان کامل بودند بعدہ

حضرت قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند کہ من انسانِ کامل
یک حضرت مولانا فخر صاحب قدس سرہ دیدہ ام نہ دیگری را ہاں
میاں صاحب آدم نیک بودند۔

روزی از مولوی خدا بخش صاحب پرسیدند کہ میاں حامد
صاحب از گلستان شاید باب سوم از عشق تمام کردہ یعنی
غرض حضرت ایشان ازیں سوال انعکاس کلام بود بدیں مضمون
کہ حضرت شیخ سعدی قدس سرہ درشش باب گلستان ذکر
سخن عشق ہیچ نفرمودہ اند ازانکہ از سیاق وسیاق کلام
حضرتِ ایشان معلوم میشد کہ متصل کلام سابق بعض ایں سخن
فرمودند کہ شیخ سعدی ہمہ کتاب را بوعظ ونصائح مملوء ساختہ
وآنچہ اصل ہمہ امور وشئ است ذکرنہ فرمودہ کہ عبارت از حضرت
عشق است چوں عشق آمد ہمہ امور ات از عبادات وریاضات و
عدل وتوبہ وتقوی خود آمدنی ہستند ازانکہ ایں ہمہ امور تابع عشق اند
چوں عشق نیست ہیچ نیست بعدہٗ ہمدریں محل فرمودند کہ ہر کسی
را علیحدہ علیحدہ مذاق است مذاق شیخ سعدی صاحب قدس
سرہ وعظ ونصائح است ومذاق مولانا روم صاحب قدس سرہ
عشق است ہرچند کہ کلام خود را بایں وآں سو میگردانند باز
رجوع بذکر عشق میکنند ومذاق جامی صاحب قدس سرہ

بمعنی الٹا ہونا آئینہ یا پانی وغیرہ میں کسی چیز کی شکل کا نمودار ہونا

علیحده است که اکثر کلام وی در وحدت وجود است

روزی سخن در ادب افتاده بود حضرتِ ایشان برزبان مبارک راندند که اصل همه کار عشق است هرچند که عشق زیاده میشود بهمانقدر ادب نیز زیاده میشود روزی میفرمودند که امروز سردار بیگ خلیفه شاهصاحب که از حیدرآباد آمده بود خوب وجد نمود به نهایتِ خوبی چنانکه در کتب مینویسند اوّل اینکه باهوش بود و اشارات بدین سمت حضرت غریب نواز قدس سره مناسب وقت میکرد دوم آنکه بر سخن بموقعه مناسب استاد ولذتِ سماع وحلت وقتی معلوم میشود که صوفی سخن دان نیز باشد بعده باز تعریف سردار بیگ موصوف فرمودند که تارک ویا اوقات است مگر این قدر است که کدام زنی بیگم را همراه خود آورده هرچند که انسان درمیانِ آتش و پنبه احتیاط کند تاهم اثر میکند یعنی قرب مرد بازن بمنزلۂ قرب آتش است باپنبه هرچند که دران احتیاط کرده اید تاهم اثر آتش به پنبه میرسد روزی دیگر سردار بیگ حیدرآبادی را مے فرمودند که فردا روانه مےشوی سردار بیگ عرض داشت کرد که بلی حضور روانه میشوم حضرتِ ایشان فرمودند که دل میخواهد که چند روز دیگر هم توقف میکردی مگر شما هم لاچار هستید که دیگر رفقایِ شما میروند اگر

رفیقان

اگر تنہا یا چند نفر میبودے پس انتظار نہ بودے مگر در ایام عرس
حضرت غریب نواز قدس سرہ ضرور بیائید سردار بیگ عرض داشت
کرد انشاءاللہ تعالیٰ بعدہ ہمدریں محل ملائم ایں سخن فرمودند کہ
قبل از وصال حضرت صاحب قدس سرہ بدو سال قبل از وصال حضرت
صاحب بدو سال صاحبزادہ خواجہ محمود صاحب نبیرۂ حضرت قبلہ عالم صاحب
رضی اللہ تعالیٰ عنہ درینجا تشریف آوردہ بودند وقتیکہ سمت خانہ روانہ میشدند
حضرت صاحبزادہ صاحب را فرمودند کہ صاحبزادہ صاحب جی ہرگاہ کہ بمزار
حضرت قبلہ عالم غریب نواز رضی اللہ تعالیٰ عنہ روید از جانب بندہ بخدمت
حضرت قبلہ عالم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ عرض نمائید کہ آرزوی بندہ
بسیار کہ یکبار بندہ را بزیارت مشرف سازند و خود بندہ از جہت ضعیفی
طاقت آں ندارم کہ حاضرِ خدمت شوم اگر مرا قدرے ہم طاقت سواری
اسپ میبودی ہرگز نماندی اگرچہ کنم لاچار ہستم ہمدریں محل باز فرمودند
کہ یک سال در عین ماہ ساون حضرت صاحب قدس سرہ برای زیارت
حضرت قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ تشریف میبردند راہ بہ سبب طغیانی
دریائے آب بسیار بودند چنانچہ چہار چہار کروہ گرداگرد ملتان آب استاد
بود چوں حضرت صاحب قدس سرہ بمزار حضرت قبلہ عالم صاحب رضی اللہ
تعالیٰ عنہ رسید صاحبزادہ میاں نور احمد صاحب فرزند حضرت صاحب قبلہ عالم
پرسید کہ حضرت امسال در راہ آب بسیار بود آنحضرت چہ طور آمدند

کروہ یعنی کوس (کس) کی مقدار مسافت چار ہزار گز کی ہوتی ہے

حضرت صاحب در جواب فرمودند که صاحبزاده صاحب شما چه فرمائید این دریائی
آب بود اگر دریائی آتش بودی هم نماندی چون حضرت ایشان این فوائد تمام کرد
قوال را که همراه سردار بیگ آمده بود اشاره فرمود که کدام غزل بخوانید

درینوقت سردار بیگ موصوف عرض کرد که فلان مولوی را روزی حالت آمده بود
و عرصهٔ هفت روز در حالت سکر و بیخودی بود چنانچه نمازهم ازوی فوت شدی
~~و دران حالت بیخودی بود چنانچه نمازهم ازوی فوت شدی~~ و دران حالت
بیخودی غزلی انشاء فرموده اگر مرضی مبارک باشد تا قوال بخواند

باز همدرین محل فرمودند که حضرت صاحب مارا نیز

روزی در مزار حضرت قبله عالم رضی الله تعالی عنه حالتی و بیخودی بحدی
طاری شده بود که از هر دو چشم مبارک ایشان قطرات خون جاری شدند و
هیچ حرکت و حس در ایشان نماند و این حالت بیخودی تا دیر ماند درانوقت
میان نور احمد صاحب فرزند حضرت قبله عالم صاحب رضی الله تعالی عنه هم حاضر بودند
آخر صاحبزاده صاحب نواب غیاث الدین خان را طلبیدند که مردی
نباض بود چون نواب مذکور نبض حضرت صاحب را ملاحظه
نمود گفت که صاحبزاده صاحب حال حضرت صاحب قدس سره
بعینه همان حال قضیه حضرت خواجه قطب صاحب رضی الله تعالی عنه
که در حالت سماع شهید شده بودند ازانکه در نبض حضرت صاحب
هیچ حرکت معلوم نمیشود باید که تهیه تجهیز و تکفین کنید

کنید آخر دریں اثناء چون بالنبض حضرت صاحب را ملاحظه
نمودند در نبضِ مبارک وی چیزی حرکت محسوس میشد آخر
تدریجًا در تمام جسمِ مبارک ایشاں حرکت محسوس شد و بهوش باز
آمدند بجرد نشستن فرمودند که وقت نماز برمن گزشته است یا نه
و پائی من بسوئی قبله عالم رضی اللّٰہ تعالیٰ عنه نه شده مردم عرض
کردند که نه پائی جناب سمتِ قبله عالم صاحب رضی اللّٰہ تعالیٰ عنه شده
و نه وقتِ نماز گزشته۔ حضرت فرمود الحمد للّٰہ قائله۔
میگوید کاتب حروف که این حکایت از مولوی فتح محمد شاه واله نیز
بدینمضمون شنیده بودم مگر تفاوت است که مولوی فتح محمد گفت
که هر دو چشم مبارک حضرت صاحب سرخ و از گوں بر آمده
همچناں کشاده بودند تا اگر مگس بران نشستے هم پلک خود را نمی زدند
یعنی هر دو چشم مبارک ایشاں مانند مُردگان[1] همچناں کشیده بودند
که در وی هیچ حرکت پلک زدن نبود نیز مولوی مذکور میفرمود که درین
حالتِ بیخودی سر مبارکِ ایشاں بر زانوئی حافظ جمال صاحب ملتانی
قدس سره بود و پائی مبارک ایشاں بزانوئی قاضی عاقل محمد صاحب
قدس سره بودند و هر دو بزرگوار کفِ دست و پاءِ مبارکِ ایشاں همالیدند
و صاحبزاده جناب میاں نور احمد صاحب قدس سرهٗ بالائی ایشاں بادکش
میزدند تا آنکه در آں حالت بیخودی بیدار شدند و از شیخ غلام

[1] مُردے مرے ہوئے لوگ یہ مُردہ کی جمع ہے ۱۲

واز شیخ غلام رسول نیز این حکایت بدین مضمون شنیدم و شیخ صاحب
فرمود که من از زبان مبارک ایشان همچنین شنیده بودم شاید
که حضرت ایشان امروز در وی اختصار فرمودند

روزی سخن درین افتاده بود که کار همه بر وقت موقوف اند
حضرت ایشان بر زبان مبارک راندند که شخصی ملا سکنه اوان
کاری از متوصلان ما بود که در [illegible] ملک کھتران رفته بود و دران
جا همیشه ملائی میکرد و کدام زن را نیز در نکاح آورده بود آخر الامر
روزی شخصی چوڑا نام کھتران که رئیس آن قوم بود نظر بر زن ملا
مذکور افتاد از انکه منکوحهٔ ملا مذکور حسین بود مشار الیه دل برو باخت آخر
روزی ملا غریب را بناحق کشت و منکوحهٔ وی را در عقد نکاح خود آورد
چون این خبر بسمع مبارک حضرت غریب نواز قدس سره رسید سکوت کرده
هیچ نفرمودند درین اثناء عرصهٔ یکسال گذشت که روزی سه نفر
از ان قوم کھتران وارد این جا گردیده و بخدمت حضرت غریب نواز
حاضر شدند خود بدولت از ایشان پرسید که کجا میروید ایشان عرض کردند
که سمت قصبه وہوا حضرت غریب نواز قدس سره باز پرسیدند که از ان طرف
باز بدین ره آئید ایشان عرض کردند که بلی ازین راه خواهیم آمد حضرت غریب نواز
قدس سره فرمودند بسیار خوب اما باید که بمن نیز ملاقی شده روید ایشان
عرض کردند که بسیار خوب چون آن سه نفر بعد از چند یوم از طرف قصبه

قصبه و بوا معاودة نمودند بخدمت حضرت غریب نواز قدس سرہ حاضر شدند
آنحضرت آنوقت بایشان فرمودند که چوڑا را بگوئید که آنوقت نبود که تو
مرید مرا گشتی الحال وقت آمد اگر فرزند پدر ہستی مضبوط شو چون
حضرت غریب نواز این سخن تمام کرد آن ہر سه نفر رخصت شده
رفتند بعده چندین درمیان آن قوم عداوة برخاسته بایکدیگرا
ایشان کشت و خون جاری شد حتیٰ که صدہا مردم باہم گر کشته شدند و چوڑ
نام مذکور نیز با جمیع اقارب خویش درین جنگ و جدال کشته شدند بعده یکی ازو
ہیچ نام و نشان نماند مگر دو سه نفر از اولاد و اقارب نابرده باقی ماندہ بودند مگر
بلکه تمام قوم کهران ان ہم خوار و ہلاک و از ملک خود فرار شده دربدر میگشتند و نیز
درین اثناء قوم مری که بسیار سرکش مردم است بر سرِ ایشان تاخت آورد
تمامی مُلک و املاکِ ایشان تباه کرده بتاراج بردند درین محل مولوی
خدا بخش صاحب عرض کرد که حضرت فضیل بن عیاض رضی اللہ تعالیٰ عنه
در اوائلِ حال رہزنی میکرد شبی بر سرِ راہ نشسته بود که
یکی قافله میگذشت و شخصی ازان قافله این آیة میخواندند
الم یأن للذین آمنوا ان تخشع قلوبهم لذکر اللّٰه چون
آن آیة شریفه بسمع حضرت رسید و یرا درگرفت فی الحال تائب
شد حضرت ایشان فرمودند که احمد جام رحمۃ اللہ قدس سره نیز
چون وقت در رسید از فعل خود توبه کرد

روزی میفرمودند که امروز کسی سوداگر از قوم شیخ سکنه موسینزئی
از مشهد مقدس آمده و اوصافِ مزار اقدس حضرت علی موسی
رضا قدس سرہ که از جملہ دوازده امامان اند رضی اللہ تعالیٰ عنہم
بیان میکنند و میگوید که بر مزار مبارک آنحضرت زر و نقره بیحد
و بسیار صرف شده و مردمانِ آنجا از حد زیاده متعقدِ ایشان اند
و ہجوم مردم بسیار میباشد چنانچه ہر وقت قدرِ دو سه ہزار آدمی
از دور دور در آنجا موجود میباشند علاوه از مردم شهرِ
مشهد و نیز یک زنجیر گردِ مزارِ آنحضرت شانده و ہر
ہر مجرمی از خونی وغیره که درونِ احاطهٔ آں زنجیر بیاید امن و معاف است
ہیچ کس برو غرض ندارد مگر کاہم زائرین آنجا مردم تبیعه اند
ہمدرین محل ملائم اینمضے باز حضرتِ ایشان فرمودند که در چشت
گردِ مزارات خواجگانِ ما نیز زنجیریست ہر مجرمی که درومی آید امن
میشود و ہیچ کس برو تعرض نمی کند مگر الحال دراں تفاوت
افتاده از جهت آنکه سجادهٔ آنجا قدری ادب نمی کند و درین محل
مولوی خدا بخش عرضداشت کرد که خواجگانِ چشت بسیار زبردست
و صاحبِ تصرف و حاکم وقت بودند چنانچه در کتاب مینویسد روزیکه
حضرت ابویوسف چشتی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در خانہ کعبه رسید
بیت اللہ شریف از جائی خود برخاسته گردِ آنحضرت طواف

طواف مینمود پس بجائی خود باز رفت بعده حضرت نیز
برو طواف نمودند و این معامله را جمیع اہلِ حرم شریف بچشمِ خود
معائنه میکردند ازین جهت فقهاء نوشته اند که اگر کعبه بجائی خود نباشد ہم
سمتِ آن صلوٰة جائز است درین محل حضرت ایشان فرمودند که اگر فقهاء
این حال را بچشمِ خود ندیدندی که قبول فرمودندی ہم درین محل باز
تعریفِ خواجگانِ چشت فرمودند که جامی علیه الرحمة در نفحات الانس
در تعریفِ خواجگانِ چشت مینویسد که چشتیان با خدا یار و از ہمه خلق
بیزار و چشتیان ہمه چنین بودند درینوقت مولوی خدا بخش عرض کرد
که جامی صاحب این قول را از شیخ الاسلام نقل کرده است و نیز
در تعریف چشتیان فرموده که چشتیان بی باک در کارِ خود چالاک
روزی در سفر پاکپتن شریف که در موضع منتگمری
نزول فرموده بودند وقت دو پاس خدام دسترخان آوردند درین
اثناء ذکرِ تعریف حضرت بابا صاحب گنجشکر صاحب رضی الله تعالیٰ افتاد این
غلام عرض نمود که در کدام کتاب خاندانِ نقشبند علیه الرحمة نوشته دیدم
که روزی حضرت بابا صاحب رضی الله تعالیٰ عنه مهمان حضرت بهاؤالدین
زکریا ملتانی رضی الله تعالیٰ عنه شده بودند حضرت بهاؤالدین زکریا دعوتِ حضرت
بابا صاحب قدس سره نمودند حضرت بابا صاحب قدس سره فرمودند که دعوتِ
مایان سماع است کدام سماع باید حضرت بهاؤالدین زکریا قدس

قدس سرہ دراں وقت آدم خود را فرستادہ قوالاں را طلبید چون قوالان حاضر
آمدند وسماع را در دادند حضرت بہاؤالدین زکریا قدس سرہ از محفل برخاستہ
بیک سو نشست وبتلاوۃ قرآن مشغول شد درین ثناء بابا صاحب قدس سرہ
را حالتی درگرفت و در وجد آمد وروی مبارک خود را سوئی حضرت بہاوالدین
زکریا ملتانی قدس سرہ نمودہ فرمود کہ بجنب ای سہروردی بہاؤ الحق
صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمود کہ نہ جنبد سہروردی تا جنبد عرش
وکرسی بابا صاحب قدس سرہ روئی سوئی آسمان کرد و فرمود کہ بجنب
ای عرش وکرسی دریں میاں حضرت بہاؤالحق صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ
بی اختیار از تلاوۃ قرآن برخاستہ در رقص آمد حضرت ایشان از
شنیدن این سخن بغایت درجوش آمد ولحظہ ہر دو چشم مبارک خود را
از جوش بالا گرفتہ بود تد بعدہ سر مبارک خود را فرود آوردند دریں میان
صاحبزادہ محمود صاحب فرمود کہ اگر این بار ہم بہاؤالحق صاحب قدس سرہ
ازینجا برنخاستی نوبت بخدا رسیدی میگویند کاتب حروف کہ این
سخن حضرت بابا صاحب قدس سرہ بہاؤ الحق صاحب قدس سرہ حضرت
ایشان را چنین پسندیدہ بود کہ چند بار یا بارہم ذکر آں فرمودند
روزی حضرت ایشان از دروازہ خانقاہ شریف
بسوئی مسجد برای نماز مغرب بروں آمدند ناگہاں نظر مبارک
حاجی بلبل افتاد کہ جان خود را بجوبہا سخت میزد برای کشتن

ازینجا
برنخاستی

نفس خود این فائده وی بود که هر روز و شب با خود میکرد حضرت
ایشان فرمودند که در جای بادشاهان و سلاطین عجائب خانه اسباب
و اشیاء گوناگون میباشد و در مکان این بادشاه یعنی حضرت صاحب
قدس سره عجائب خانه آدمیان است که از هر قسم آدمی درینجا موجود اند
و اشاره بسوی حاجی ٹٹل مذکور کردند و نیز چند اشخاص دیگر
را یاد فرموده بوده فرمودند که این چوب زدن طریقهٔ نفس کشی
نیست و این بیت خواندند بیت ؎ هیچ نه کشد نفس را جز ظل پیر ؛
دامن این نفس کش را سخت گیر ؛ و همدرین محل فرمودند که
نفس و شیطان حضرت منصور بصورت دو سگان لاغر همراه ایشان
میگردیدند درمیان مولوی یار محمد صاحب بندای وال عرض نمود که روزی
حضرت منصور صاحب قدس سره بر کسی مهمان شده بوده آن شخص
این هر دو سگان را که همراه ایشان بودند بغایت خدمتگذاری کرد وقتیکه حضرت
منصور صاحب قدس سره ازانجا روانه شدند کسی ازان شخص پرسید
که چرا خدمت این دو سگان بسیار نمودی آن شخص در جواب گفت
که شما نمی دانید این سگان یک نفس حضرت منصور است و دیگر شیطان
او پس من چرا خدمتگذاری او نکردی

روزی گوهر فقیر را دورهٔ جنون درگرفته بود چنانکه عادت وی بود که
در هر ماه یک کرت بران دورهٔ جنون عائد میشد و دران ایام بشعر

شعر استعار مالا یعنی بی سر و سامان مصا میگفت و از اکل و شرب ہم چیزی
خبر نداشت حضرت ایشان فرمودند کہ جائی حضرت ما عجائب خانہ مردمان
است کہ از ہر قسم آدمی دریں جا موجود اند و اشارہ بسوئی گوہر فقیر کردند بعدہ
اشارہ بسوئی ٹیل کردند و فرمودند کہ اینچنیں شخصے درجہان کسی ندیدہ
باشد کہ باوجود آنکہ دانا و ہوشیار و خواندہ است و خود را شب و روز
بچوبہائی سخت میزند و میگوید کہ من نفس خود را میکشم و ازیں خبر نہ دارد
کہ نفس بہ کم خوردن کشتہ میشود یا بچوب زدن ایں نیست مگر شر
نفس است ہمدریں محل ملائم ایں معنی فرمودند کہ ہر کلام حضرت صاحب
ما جامع بود از ہر چہ میفرمودند و آں کلام ایشان ایں است کہ اکثر برزبان
مبارک راندندی کہ اللہ ہاتھو نہ چھوڑے یعنی اللہ تعالیٰ ما یاں را از دست
خود نہ گذارد و دیگر میفرمودند کہ اللہ تعالیٰ دھاڑی نفس دی کنوں
اماں ڈیوے یعنی از حملہ و یغمائی نفس امان دہد روزی سخن دریں افتادہ
بود کہ کار موقوف بر عقیدہ و ظن است دریں محل حضرت ایشان فرمود کہ از
فلاں شخصے شنیدہ ام کہ در لاہور دو درویش میبودند یکی ہمیشہ میخندید
و دیگر میگریست و آنکہ میخندید ویرا حسّو میگفتند روزی آں ہر دو بزرگوار
باہم ملاقی شدند آنکہ ہمیشہ میخندید گفت حسّو ہستا چھوڑ دے
رونے کی دی دیر بیت :: کسی نہ پایا ہس کر یار پیارا میت ::
حسّو جواب داد رونا ہسنا ایک ہے مت کوئی جانے دو ئے

کسی نہ پایا ہس کر کسی تے بایارو ہمدریں محل مولوی یار محمد صاحب
بنڈی والہ عرضداشت کرد کہ چنیں شنیدہ ام کہ حضرت عیسے و یحیی
علیہما السلام ہمزمان بودند و عادت حضرت عیسے علیہ السلام ہمیں بود
کہ ہمیشہ میخندید و یحیی علیہ السلام ہمیشہ میگریست روزی ہر دو باہم ملاقی
شدند عیسے علیہ السلام یحیی علیہ السلام را فرمود کہ شمارا چہ بلا شدہ
کہ ہمیشہ می نالید و از رحمت خدا چنیں مایوسی حضرت یحیی علیہ السلام گفت
کہ شما چرا ہمیشہ میخندید مگر از خوف خدائی ترسی و از و در لا اُبالی ہستی و از یکدیگر
اثبات دلائل میکردند آخر الامر ہر دو پیغمبران منتظر وحی شدند دریں ثنا وحی
نازل شد کہ انا عند ظن عبدی بی آخرکار عیسی علیہ السلام را حق
تبارک و تعالی از بیداد کفار رہانیدہ بر آسمان برد و یحیی علیہ السلام
از دست کفار بشہادت رسید دریں محل حضرت ایشاں فرمودند کہ ایں ظن
از کجا است و ایں حدیث فرمودند لَا تَتَحَرَّکُ ذَرَّۃٌ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰہِ یعنی
ہر امر بیدہ او است تعالیٰ شانہٗ بعدہ ایں بیت فرمودند بگوشِ گل چہ سخن
گفتی کہ خندان است ؛ بعندلیب چہ فرمودی کہ گریان است ؛ دریں محل
مولوی یار محمد باز عرض نمود کہ در کتابہا میبویسند کہ بندہ در اختیار بی
اختیار است دریں محل بندہ عرضداشت کرد کہ مولوی جامی علیہ الرحمۃ
نیز ایں مدعا را دریں رباعی ادا فرمودہ رباعی ہر چند باختیار مشہورم
من وز مذہب جبر جبریان دورم من ؛ مجبورم زاختیار مسرورم من ؛

یا دعوی اختیار مجبورم من ؛؛

روزی میفرمودند که وقتی شخصی از مریدان ملائی کوٹه وال ضلع پشاور نزدِ من آمده و چند مسائل یعنی هشت نه مسائل پیش کرد و گفت که ملائی کوٹه وال موافق این مسائل عقیده دارد و اخوند سوات ایشانرا به اعتقادِ این مسائل کافر گوید و من مرید ایشانم آنحضرت درین چه امر میفرمانید اگر فی الواقع یابن اعتقادِ این مسائل ملائی کوٹه واله کافر هست تا من از و مرتد شده فسخ بیعت نمایم و اگر نه بیعتِ خود را چنان بر حالِ خود گذارم فسخ نه سازم حضرتِ ایشان فرمودند که من آنشخص را دشنام دادم و گفتم که ای کمبخت تحقیق و تفتیشِ این امر قبل از مرید شدن چرا نکردی که آیا این شخص کافر است یا مسلم وقتیکه مرید شدی پس چرا تحقیقِ عیب جوئی پیرِ خویش مینمائی تحقیقِ این امر قبل بیعت باید نه بعد از بیعت الحال شمارا نشاید که تفتیشِ حالِ ایشان کنید و مرتد شوید وقتیکه شخصی مرید کسی شود پس و برانه شاید که از و بگردد نیک باشد خواه بد از انکه دنیا چند روزه است بهر طوریکه باشد گزشتنی است پس باید که با ایشان بسر برد خود فردا بروزِ حشر حالِ هرکس از هر چه باشد معلوم خواهد شد نه بلبینی اگر کدام شخصے را با زنِ زشت اتفاقِ نکاح افتد همدرین دنیائی چند روزه بهر طوریکه باشد باو بسر میبرد پس همراهِ پیرِ خود چرا نه برد همدرین محل ملائم این حکایت

این سخن فرمودند وقتیکه شیخ صنعان زنار بگردن خود نهاد
همراہِ ایشاں شصت یا ہفتاد خلیفہ بودند سوائی مریدان او شیخ
صاحب ایشانرا فرمودند کہ شما الحال پئی کارِ خود روید ازانکہ ہرچہ
حصولِ مقصود شما یاں بایں جانب متعلق بود از دین و ایمان
وغیرہ آں ازمن منتفی شدہ مناسب کہ الحال درپئی مقصودِ خویش
بروید ہمہ خلفاء و مریدان وی بہ اطراف و جوانب منتشر شدہ رفتند
مگر یک مریدِ ایشاں ہمراہِ ایشاں ماند و ترفت شیخ صاحب آنرا فرمود کہ
شما چرا نروید آں مرید عرض کرد کہ ای شیخ من نہ طالبِ دین ہستم
و نہ طالبِ ایمان وغیرہ من محض عاشق و طالبِ ذاتِ تو ام دیگرا
مرا ہیچ (مرا) درکار نیست ایں سخنِ مریدِ شیخ و صدق و اخلاص وی
حقتعالی را پسند آمد و درحال تقصیر و گناہ شیخ را معاف فرمودند
و نیز مرتبہ ہر دو بزرگوار از بیشتر زائد و برتر نمودند
ہمدریں محل فرمودند کہ مولوی امام الدین باوجود انکہ از حضرت صاحب
قدس سرہ مجاز بودند در علمِ ظاہری حضرت قاضی محمد عاقل صاحب
رضی اللہ تعالی عنہ فریفتہ شدہ مریدِ ایشاں گردید و از حضرت غریب
نواز قدس سرہ ارتداد آورد و ازیں خبر نداشت کہ علم ظاہری پیشِ
علمِ باطنی ہیچ حقیقت ندارد و ازانکہ علم ظاہری کسبی است کہ در

در مدرسہاء انگریزی وغیرہ ہم حاصل میشود بخلاف علم باطنی الغرض
ہرچند کہ مولوی شہسوار وغیرہ مولوی امام الدین را ملامت می کردند
ومیگفتند شما علم ظاہری حضرتصاحب را چہ دیدید کہ علم ظاہری کم دارند
او در جواب میگفت کہ بیشک حضرت صاحب علم ظاہری خوب داشت
مگر قاضی صاحب در علم ظاہری دستی عظیم دارد القصہ روزی
این سخن بسمع مبارک حضرتصاحب قدس سرہ کسی رسانید کہ امام الدین
رفتہ مرید قاضی صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ حضرت صاحب را از استماع
این سخن سخت جلال آمد و فرمودند کہ مولوی امام الدین دیوانہ است
کہ خدا را واگذاشت وبگر جا رفت بعدہ کف یکدست مبارک را
بر دیگری زد و فرمود کہ مثلا دو ملا مرغی حرام یعنی درمیان دو ملا مرغی
حرام میشود ازانکہ یکی گوید چنین باید کرد و دیگری گوید چنین باید کرد
درین گفتگو مرغی می میرد و حرام میشود بمجرد گفتن این سخن حضرت
غریب نواز قدس سرہ مولوی امام الدین دیوانہ شد حتی کہ زنجیر بہ
پائی او انداختند ہرچند کہ علاج معالجہ کردند سودی نداشت روزی
حضرت غریب نواز در منگھیر شریف بخدمت میاں نور حسن صاحب فرزند
حضرت قبلہ عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ تشریف بردہ بودند کہ صاحبزادہ
صاحب میاں نور حسن صاحب بخدمت غریب نواز عرض نمودند کہ یا
حضرت مولوی امام الدین غریب الحال از حد زیادہ ہلاک شد

اگر تقصیر اوی عفو فرمائید من او را حاضر آرم حضرت غریب نواز
قدس سرہ ازین سخن نہایت در جوش آمدو بمجرد شنیدن این سخن
برخاستند و روانہ شدند حتی کہ از بسیاری جلال یکی کفش در پائی
مبارک کردند و دیگر بر جای خود باز گزاشتہ روان شدند و
فرمودند کہ صاحبزادہ جی درین امر بندہ را معاف فرمائید کہ این
سخن رشد ندارد ازانکہ مولوی امام الدین بمن یک نوع اتکلشت
نمائی کردہ بود من ہمچنین میخ ویراز دم کہ ریزہ ریزہ شد خارج
خواہد شد نہ سالم آخر حضرت غریب نواز قدس سرہ ازانجا روانہ شد
و مولوی مذکور در آنحالت دیوانگی بمرد بعدہ زن امام الدین
مذکور با پسر خورد محمد علی نام کہ دران ایام خورد سال بود
درینجا بخدمت حضرت غریب نواز آمدند و برای عفو تقصیر خویش
عریضہ پیش کردند و دران این بیت نوشتہ بود بیت
گنہ بود مرد ستمگارہ را :: چہ تاوان زن و طفل بیچارہ را ::
حضرت غریب نواز قدس سرہ را بر حال ایشان رحمت آمد
و گناہ ایشان عفو فرمودند و نیز از پسر مولوی مذکور
پرسیدند کہ چیزی سبق میخوانی عرض نمود کہ بلی یا حضرت
چیزی میخوانم حضرت غریب نواز فرمودند کہ خوب سبق
بخوان و دعا ہم فرمودند کہ برو اللہ تعالیٰ ترا خوشحال خواہد

داللہ

داشت روزی میفرمودند که مزار و گنبد مولوی امام الدین
مذکور که درونِ احاطۂ خانقاہ شریف حضرت عالم رضی اللہ تعالی عنہ
تعمیر شدہ و او در انجا مدفون یافتہ بواسطۂ صاحبزادہ میاں غلام
غلام فخر الدین صاحب است که با فرزند ایشاں رابطۂ دوستی داشت
و این واقعہ نہ بسمعِ مبارک حضرت غریب نواز کسی رسانیدہ و نہ
حضرت غریب نواز بچشم خود دیدہ که دریں ایام رفتن حضرت
غریب نواز قدس سرہ بسمتِ مہار شریف بہ سبب کبرسنی معطل
شدہ بود ورنہ مدفن و گنبدِ مولوی مذکور درونِ احاطۂ خانقاہِ مبارک
حضرت قبلہ عالم رضی اللہ تعالی کی تعمیر رسیدی ازانکہ حضرت غریب
نواز از فعلِ مولوی مذکور بحدِ جلال رسیدہ بود که صرف شنیدنِ
نام مولوی مذکور اگر احیاناً کسی بر زبان راندی بغایت در جوش
و جلال آمدی و چہرہ مبارکِ ایشاں دگرگوں شدی ازیں سبب
نام مولوی مذکور کسی از خوف پیشِ ایشاں فرمودند بر زبان
نہ راندی و نہ ذکر وی کردی ہمدریں محل حضرت ایشاں
فرمودند اگرچہ مدفن و گنبد مولوی مذکور درون احاطۂ خانقاہ مبارک
ساختند مگر گنبدش مسدود الباب میماند ازانکہ درونِ گنبد وی
یک قسم مورچہا سرخ بکثرت میباشند ہر کسی که درونِ وی

برائی فاتحه خواندن رود مورچهائی مذکوره بروی چسپیدو ویرا
می گزند آخرالامر لاچار آن شخص بی تاب شده واپس بیرون می آید
روزی سخن در کشف و کرامات اولیاء افتاده حضرت
ایشان بر زبان مبارک راندکه مردم وهابی ازان منکر اولیاء اند
که ایشان آن اولیاء الله ندیده اند که ازان کشف و کرامات صادر
می شدند ورنه منکر ایشان نگشتندی مگر چونکه الحال اولیاء الله
همه مختفی شدند ازین جهت مردم وهابی هم منکر آمدند واین
بیت خواندند ::: گر نبودی واقفان امر کن :: از جهان گم گشته بودی
این سخن ::: الحال چون واقفان امر کن گم گشتند یعنی مخفی شدند
مردم هم از ایشان بانکار آمدند همدرین ذکر مقامات
وحالات کشف وکرامات وکیفیت ظهور خرق عادات حضرت
خواجه تونسوی قدس سره العزیز افتاد حضرت ایشان بر زبان
مبارک راند که مولوی دادا ربخش میگفت که جناب حافظ محمد علیشاه صاحب
خیرآبادی مثنوی شریف را بسیار دوست میداشت واکثر اوقات ویرا
مطالعه میفرمود میگفت و میگفت که مرا فیض روحی از جانب مولانا
روم صاحب رضی الله تعالی عنه حاصل است ونیز مولانا روم صاحب
باینجانب ارشاد فرموده که بروتو خود را در عقد بیعت حضرت
فخرالاولیاء قدس سره باید کرد و در سلک سلسلهٔ ایشان داخل

داخل شوید از بہجت بندہ مُریدِ ایشاں گشتہ و در سلکِ غلامیٔ ایشاں داخلشدہ
مولوی مذکور گفت کہ روزے من از محمد علی شاہصاحب رضی اللہ تعالےٰ عنہ
سوال نمودم کہ درمیانِ حضرتِ ما یعنی خواجہ تونسوی و مولانا
روم صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہما چہ فرق است ازیں مسئلہ شاہصاحبؒ
بغایت رنجیدہ و ملالِ خاطر گشتہ فرمود کہ از چنیں سوال
کردن میخواہی کہ مرا کافر کنی چند ساعت بریں
بگذشت کہ مرا باز طلبید و گفت کہ مولوی ہیچ مشکلی نیست
کہ بمن رو نمودہ و استمدادِ او حلّ آں از مولانا روم طلبیدہ
و آں مشکل حل نہ شدہ باشد و ہمچنیں ہیچ کاری و مشکلی
نیست کہ بہ بندہ رو آوردہ و التجاء آں بجانبِ حضرت خواجہ
تونسوی قدس سرہ بردہ شد و آں بانجام نہ رسیدہ
مگر ہمیں قدر فرق است درمیانِ ایں ہر دو بزرگوار کہ
ہر کاری و دشواری کہ حل و کشودِ آں مولانا صاحب رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ
بتوجہ میفرمایند حضرتِ ما یعنی خواجہ تونسوی قدس سرہ العزیز آنرا
بخندہ و تبسم حل میفرمایند ہم دریں محل ملائم ایں معنی اینحکایت فرمودند
کہ سالی در مُلک امساک باراں بود و مردمانِ شہرِ چشتیاں مرد و زن
برائی دعائے طلبیٔ بارش جمعشدہ و التجاء بحضور حضرت صاحب قدس
سرہ آوردہ حضرت صاحب قدس سرہ دراں وقت مطائبہ فرمود

فرمود که موئ سر فلاں عجوزه یا قبه ضفیره سازند فی الحال بارش خواهد آمد

(شد) همونوقت زنان چشتیاں گرد آں عجوز شدند و آں را گرفته موئ سر وی را
بزور ضفائر ساخته بافتند بجردِ بافتن موئ سر وی بارش باریں گرفت
و تا دو شب و روز موئ سر آں عجوزه نه کشادند و بارش همچناں میبارید
حتی که مکانها و دیوارها مردم انهدام در گرفتند بعده سر آں عجوز وا
کشادند و بارش هم منقطع گردید. همدریں محل قصهٔ عبور دریای
آنحضرت غریب نواز قدس سره که در میان عالم مشهور است
آغاز فرمودند و گفتند من نیز در ایں سال همراه حضرت صاحب
رضی الله تعالیٰ عنه بودم چوں بدریائی سنده رسیدیم کشتی برگزر
موجود نبود ازانکه حاکم وقت همه کشتیهاء را بیگار گرفته بود و هیچ
کشتی فارغ نبود. درینوقت حضرت صاحب قدس سره العزیز وجمله
درویشاں پریشان و متحیر که ایں وقت چه تدبیر کرده شود ازانکه
باز رفتن بکدام آبادی هم دشوار و درینجا نزول هم دشوار آخر الامر
قدری توقف نمودیم و دریں اثناء بعض درویشاں برائی غسل و
شستن جامها بدریا شدند چه بینند که آب دریا بالکل افتاده و کم شده
بود حتی که تا ناف و کمرگاه مردم میرسید آخر درویشاں اینحالت را
بحضور حضرت صاحب قدس سره عرض نمودند که آب دریا بالکل
کم شده است اگر حضرت ارشاد فرمایند تا عبور کنیم

حضرت صاحب قدس سرہ ارشاد فرمودند کہ خوب است عبور نمائید

پس ہمہ درویشاں با جمیع اسباب و مراکب بدریا عبور نمودند مگر یک

حضرت صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ تا وقتی نشستہ بودند کہ ہمہ درویشاں

و مال اسباب عبور کردند و من نیز ہمراہ حضرت صاحب رضی اللہ تعالیٰ

عنہ نشستہ بودم بعد ازاں مردم چند پشتک گیاہ آوردہ و باکیدیگر

یکدیگر بستہ و مانند کشتی ساختہ و چند نفر شناوراں نیز حاضر

آمدند حضرت صاحب و اینجانب را بر آں پشتکہا سوار نمودہ از

دریا عبور نمودیم در اثناء راہ حضرت صاحب قدس سرہ

بغازیخان نام شخصے مطائبۃ فرمودند کہ سبحان اللہ ایں دریا

غازیخاں است کہ ایں جانب را راہ داد غازیخاں ہم جواب

مطابق ~~صفا~~ مقتضائی حضرت صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ داد

و گفت آری ایں جانب را ہمہ حال دریا از ہمہ وجہ معلوم است

و از ہمہ دستوری واقف ہستم ہمدریں محل حضرت

ایشاں باز فرمودند کہ مشرب حضرت صاحب قدس سرہ در ہر چیز

اخفاء و استتار بود ہر کاری و کرامتی کہ ازیں شان بظہور پیوستی

در پردہ بودی کدام سبب ظاہری را بہانہ ساختہ آں کار را

بانجام رسیدہ رسانیدی و سلام

وملاؔئم اینمعنی اینحکایت فرمود واستشہاد آوردندکہ دریں
علاقہ مزار بزرگے است کہ آنرا سرخر پیر گویند ومتعلق مزار
چاہی است پس ہرکسی را در زمانِ حضرت صاحب قدس سرہ
سگِ دیوانہ میگزد والتجاء بحضور حضرت صاحب غریب نواز می
آورد اورا میفرمودندکہ برو بآب چاہ سرخہ پیر غسل کن چوں
آنشخص بچاہ سرخہ پیر غسل میکرد فی الحال شفاء یافت ایں محض
یک حیلہ سازی ظاہر بود ورنہ اصل ہمہ تصرف خود آنحضرت
غریب نواز قدس سرہ بود. دریں شخص ہندوستانی سوال کرد کہ
یا حضرت حضرت خواجہ بزرگ اجمیری نائب رسول فی الہند
وحضرت غوث پاک شیخ عبدالقادر جیلانی قدس سرہ باہم گیلانی
ملاقی شدہ بودند یا نہ حضرت ایشاں فرمودند کہ در ملاقاۃ ایشاں
با یکدیگر اختلاف است واما در ہم زمانی ایشاں شکے نیست کہ
ہمزمان بودند وہم درمیانِ عوام الناس ایں سخن مشہور است
کہ ایشا با یکدیگر ہمشیرہ زادگان بودند مولوی خدا بخش
عرض نمود اینسخن غلط مشہور است
ازانکہ از ہیچ کتابے ثابت نمی شود

بہمدریں محل حضرتِ ایشان باز فرمودند

کہ اینسخن اگر صحیح شود ہم قرب ظاہری

است کہ چنداں قابلِ اعتبار نیست مگر ایشانرا

قربِ دیگر کہ عبارت قربت الی اللہ است

کہ درو غیرا گنجائش نیست

واقع بود